

Тема: Від “перебудови” до розпаду СРСР (1985 – 1991 рр.).

Мета: розкрити зміст процесу «перебудови» в СРСР, виділити його складові , дати їм аргументовану характеристику; визначати причини розпаду СРСР ; оцінити спроби різних політичних сил врятувати Союз від розпаду; формувати почуття толерантності та вміння аргументувати власну позицію, робити висновки; розвивати вміння вести самостійну дослідницьку діяльність, вміти систематизувати здобутий матеріал та виділяти головне, аналізувати, порівнювати, висловлювати власні судження стосовно діяльності радянських керівників; виховувати громадянську свідомість, повагу до історії свого народу, демократичних засад суспільства.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Основні поняття: «перебудова», плюралізм, «прискорення», «гласність», путч.

Обладнання: підручник , настінна карта, атласи, контурні карти, картки з завданням групам, фото, мультимедійна презентація.

Після цього уроку учні зможуть:

пояснювати зміст термінів "перебудова", "прискорення", "гласність",

сформувані власне ставлення до "перебудови" та її можливих наслідків

розповідати про головні завдання, які постали перед радянським суспільством в кінці 80-х років ХХ століття

набути навичок участі у визначенні та аргументуванні своєї позиції в роботі малої групи в "мозковому штурмі" в аналізі історичної ситуації та прогнозуванні можливих суспільних наслідків.

План

1. Прихід до влади М. Горбачова. Досягнення, помилки, доленосні рішення.
2. Лібералізація суспільно-політичного та культурного життя.
3. Антидержавний путч 1991 р. Розпад СРСР.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент уроку

II . Актуалізація опорних знань. Сл.1

Учитель. Л. Брежнєв керував країною упродовж 18 років. Історики визначали цей період як застій. Назва стала популярною, хоч вона і не повною мірою віддзеркалює сутність брежнєвської епохи. «Застій» — відсутність розвитку, проте ситуація у СРСР була значно складнішою.

Запитання:

- Чому епоху Брежнєва називали періодом «застою»?

III . Мотивація навчальної діяльності

З початку 80-х років криза охопила усі сфери життя. Розладнана економіка хронічно не забезпечувала потреб СРСР. Рік у рік падав рівень життя населення. В суспільному житті процвітала корупція, казнокрадство, злочинність. Радянський Союз став перед кризою усіх сфер життя. До цього долучилась часта зміна партійного керівництва. Наймолодшим серед членів Політбюро був 54-річний М.С. Горбачов. Недарма за кордоном правління СРСР називали «геронтократією» - владою старих.

СЛ.2 . Новий Генеральний секретар, який прийшов після Л.І. Брежнєва у 1982р., Ю. В. Андропов, прагнучи "затягнути гайки", намагався провести в країні реформи і домогтися значних змін. Серед заходів, до яких вдалося керівництво країни, були і дуже непопулярні, наприклад, було дано команду зупиняти людей на вулицях та в кінотеатрах за те, що вони в робочий час перебували не на роботі.

У 1984р, після смерті Ю. Андропова, партію і державу очолив Костянтин Черненко, який постійно хворів, а тому питаннями управління практично не займався.

У березні 1985 р. Генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано М. С. Горбачова. Новий лідер усвідомлював економічний занепад держави і намагався реформувати, підправити «скривлену» будівлю соціалізму.

Із цієї події починається завершальний період історії СРСР, що дістав назву «перебудови», який закінчився розпадом СРСР.

IV. Повідомлення теми та очікуваних результатів

Сл. 3. Учитель оголошує тему уроку, записану на дошці - **«Від “перебудови” до розпаду СРСР (1985 – 1991 рр.)»**, запитує учнів, чого вони очікують від уроку, зіставляються варіанти очікувань учнів та вчителя.

Вчитель: Метою нашого заняття є ознайомлення з подіями, що відбувалися після приходу до влади нового керівника ЦК КПРС, визначення доцільності та результативності проведених ним реформ та змін за допомогою матеріалів різних джерел.

Учні інформаційної групи повідомляють очікувані результати уроку. Сл.4.

Після цього уроку ми зможемо:

- розповідати про головні завдання, які постали перед радянським суспільством в кінці 80-х років XX ст.
- сформулювати власне ставлення до "перебудови" та її можливих наслідків
- пояснювати зміст термінів "перебудова", "прискорення", "гласність".

Учні записують тему уроку в зошити. Вчитель ознайомлює учнів із планом уроку, який записано на дошці. Сл.5.

План

1. Прихід до влади М. Горбачова. Курс на перебудову.
2. Лібералізація суспільно-політичного та економічного життя.
3. Антидержавний путч 1991 р. Розпад СРСР.

V. Інтерактивна частина. Вивчення нового матеріалу.

1. Прихід до влади М. Горбачова. Курс на перебудову.

Вчитель. Михайло Сергійович Горбачов належить до тих політиків, які зуміли змінити світ. Він одержав у спадщину країну з відсталою економікою, з повним занепадом політичного, соціально-економічного життя і з потужним військово-промисловим комплексом. М. Горбачов вирішив оновити суспільство, наблизити його до західних демократичних зразків.

Завдання 1. Дати коротку біографічну довідку. (Із повідомленням виступає учень, який мав випереджувальне завдання). Сл. 6.

Горбачов Михайло Сергійович. Народився в Ставропольському краї, у селянській сім'ї. Батько був росіянином, а мати —українкою. Із 13 років поєднував навчання в школі із роботою в колгоспі, працював помічником комбайнера . Після закінчення юридичного факультету МДУ був направлений у прокуратуру Ставрополя. Його управлінська, а потім і політична кар'єра розвивалась досить стрімко. Горбачов був членом Політбюро , Головою

Президії Верховної Ради СРСР , Генеральним секретарем ЦК КПРС, Президентом СРСР . Проводив ліберальні реформи всередині країни, які були названі Перебудовою і призвели до появи багатопартійності; спробував обмежити гонку озброєнь.

Лауреат Нобелівської премії миру в 1990 р.

Франсуа Міттеран про М. Горбачова висловився так: “Я вітаю його як найвидатнішу людину в історії нинішнього ХХ століття, який добився появи демократії в своїй країні, завершення “холодної війни” і роззброєння”.

Вчитель. Його називають “політиком, який здійснив неможливе і відчинив двері в майбутнє без страху і крові”.

Близько 30 років тому керівництво КПРС проголосило курс на «перебудову». За масштабом викликаних нею змін у Європі та у всьому світі її порівнюють з такими історичними подіями, як Велика французька революція або Жовтень 1917 р. в Росії. **Сл.7.**

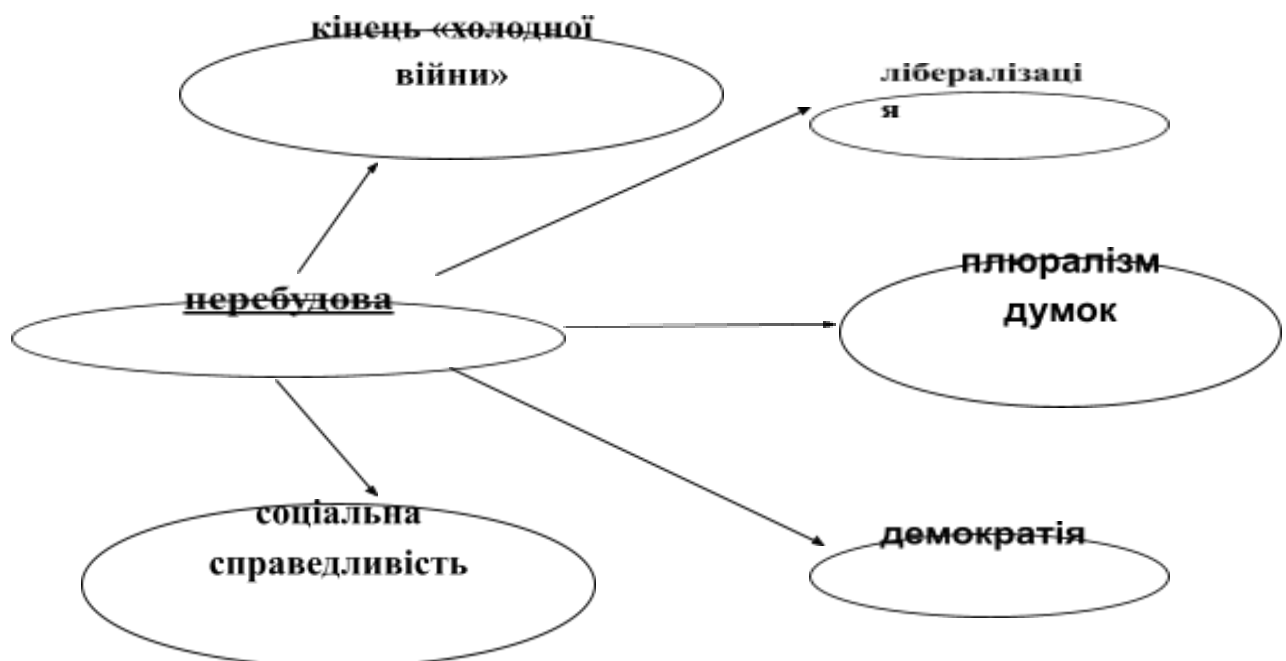
Термін «перебудова» з’явився в політичній лексиці в 1985 р. Але чим саме була тогочасна «перебудова»?

Завдання вивішуються на дошці.

Вчитель. Запитання учням («Мозковий штурм»):

- Використовуючи знання з історії України, пригадайте, що саме включало в себе дане поняття? (Всі ідеї записуються на дошці).

Прогнозована відповідь –

2. Лібералізація суспільно-політичного та економічного життя.

Самостійна робота учнів. Під час роботи використовується метод "Ажурна пилка". Клас об'єднаний для роботи у 3 групи по 6 учнів. Кожна група отримує завдання, що стосується різних аспектів теми. **Сл.8.**

Завдання для I групи. Прочитайте документи та джерела, які є на ваших столах. Визначте, якими були причини перебудови та основні складові цього процесу.

Завдання для II групи. Прочитайте документи та джерела, які є на ваших столах. Лібералізація суспільно-політичного та економічного життя. Охарактеризуйте зміни, що відбулися внаслідок проведення реформ.

Завдання для III групи. Прочитайте документи та джерела, які є на ваших столах. Розкрийте суть питання - Антидержавний путч 1991 р. Розпад СРСР.

Метод «Ажурна пилка». Інструктаж вчителя. Під час роботи ви повинні бути готовими працювати в різних групах. Спочатку ви будете працювати в "домашній" групі. Потім в іншій групі ви будете виступати в ролі "експертів" з питання, над яким ви працювали в домашній групі та отримуєте інформацію від представників інших груп. Ви знову повернетесь у свою "домашню" групу для того, щоб поділитися тією новою інформацією, яку вам надали учасники інших груп.

Після виконання завдання в «домашніх групах» (10 хв) учні перегруповуються в експертні групи. Завдання експертних груп – вислухати презентації роботи кожного учасника з домашньої групи та виконати поставлене перед ними нове завдання. (5-7 хв).

Презентація робіт учнів з питань. (10хв)

I група. Причини та основні складові перебудови. **Сл.9, 10**

II група. Зміни, що відбулися внаслідок проведення економічних та соціально-політичних реформ. **Сл. 11,12, 13,14**

III група. Антидержавний путч 1991 р. Розпад СРСР. **Сл. 15,16**

Вчитель. Чи мав шанс ДКНС врятувати Союз від розпаду?

VI. Узагальнення і систематизація набутих знань.

1. Систематизацію та узагальнення вивченого матеріалу учні проводять самостійно і презентують свої роботи.

Завдання учням – «експертам» .

Учням – «експертам» пропонується скласти у довільному вигляді узагальнюючу таблицю з вивченої теми, яка б показала прояви перебудови у всіх сферах життя суспільства.

Завдання учням у групах.

Використовуючи подані ілюстрації , створити колаж на задану тему.

I група – Перебудова: причини і суть.

II група – Життя СРСР в епоху великих змін.

III група – Розпад СРСР.

Учні презентують свої роботи.

2. *Про кого йде мова: «Він завжди тримає у центрі уваги суть питання... прямо каже про свою позицію, подобається вона співрозмовнику чи, може, ні... вмє аналітично підходити до проблеми... Він не тільки добре аналізує проблеми, а й робить узагальнення і висновки... У нього є вміння організувати людей, знаходити з ними спільну мову. Це не всім дано... Вміння бачити головні ланки і головним підпорядковувати другорядні притаманно значною мірою. Це вміння — гідність і велика гідність... (З виступу міністра закордонних справ А. Громико, мова йде про М.Горбачова).*

VI. Підведення підсумків уроку. Оцінювання учнів.

Вчитель. Аналізуючи матеріали уроку, повернімось до його початку, і зробімо висновки.

Чи можемо:

- розповідати про головні завдання, які постали перед радянським суспільством в кінці 80-х років XX ст;
- сформулювати власне ставлення до "перебудови" та її можливих наслідків;
- пояснювати зміст термінів "перебудова", "прискорення", "гласність".

Вчитель. Розпочинаючи реформи, керівники КПРС вважали, що достатньо лише виправити окремі негативні моменти радянської системи. Було проголошено курс на здійснення двох взаємопов'язаних завдань:

- 1) радикальної економічної реформи;

2) демократизацію суспільного життя.

Кінцевою метою проголошувалася побудова «гуманного, демократичного соціалізму», який мав поєднати ринок з централізованим плануванням, політичний плюралізм з керівною роллю КПРС, суверенітет республік зі збереженням єдиної союзної держави.

Запитання : Чому політика перебудови зазнала краху? **Сл. 17**

Діяльність Горбачова сприяла поваленню тоталітарного режиму в СРСР. М. Горбачов зробив значний внесок у припинення «холодної війни», здійснив спробу реформування усіх сфер життя суспільства, проголосив політику гласності й остаточно розвінчав злочини періоду культу особи Сталіна.

Запитання : Які наслідки мала перебудова? **Сл. 18.**

Узагальнюючу схему учні записують в зошити. **Сл.19.**

VII. Домашнє завдання. Сл.20.

1. Написати есе на тему «Як особисті якості державного діяча можуть впливати на панівний режим і як панівний режим впливає на особистість політичного лідера» .

Есе – письмовий твір, який характеризується вільним, не обов’язково вичерпним трактуванням теми. Есе складається із вступу, основної частини – аргументів до тези та фактів або прикладів, які підтримують ідею, висновків, які узагальнюють есе, підкреслюють, що автор довів правильність своєї позиції. Мета есе – довести, що учень зрозумів тему, та переконати в цьому вчителя.

Висловити власне судження з питань:

- М. Горбачова називають і великим переможцем, і великим невдахою. Як би ви могли визначити місце М. Горбачова в історії?
- «Якби не було М. Горбачова та “перебудови”, існував би сьогодні Радянський Союз? Чи є М. Горбачов відповідальним за розвал СРСР?».
- Які, на ваш погляд, необхідно було провести реформи в суспільно-політичній та економічній сферах, щоб лібералізувати й демократизувати суспільне життя?

Перебудова та розпад СРСР (1985–1991 рр.)

Політичне життя	Економічний розвиток	Зовнішня політика
Новий генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов розпочав політику перебудови, складовими компонентами якої були: • <i>прискорення соціально-економічного розвитку;</i> • <i>гласність як свобода слова під час обговорення раніше заборонених проблем;</i> • <i>демократизація суспільно-політичних відносин.</i> Нова політика спричинила негативну реакцію консервативних сил в КПРС. Ці сили після невдалої спроби зупинити курс перетворень М. Горбачова, перейшли до саботажу його заходів, а в серпні 1991 р. здійснили спробу державного перевороту — путч. Але спроба державного перевороту завершилася поразкою й зумовила крах радянської комуністичної системи	Крах перебудови був певною мірою прискорений непослідовними економічними реформами: <i>зменшено планові показники, але збільшився обсяг держзамовлень; проголошення економічної самостійності підприємств, яке привело до розриву виробничих зв'язків; розгортання кооперативного руху, який ще більше загострив проблему товарного дефіциту; проявом негативних тенденцій стало поширення «чорного ринку»</i>	Перебудова доповнювалась «новим мисленням» у міжнародних відносинах: • <i>активізація переговорного процесу та закінчення «холодної війни»;</i> • <i>припинення інтервенції в Афганістані в лютому 1989 р.;</i> • <i>припинення підтримки прорадянських режимів в Африці, Азії та Латинській Америці, що зумовило їх крах</i>

Лібералізація економічного та суспільно-політичного життя

Лібералізація — пом'якшення політичної системи, ліквідація або пом'якшення різних форм державного і суспільного примусу щодо особи, мирний реформаторський розвиток і здійснення соціальних перетворень.

Економічні проблеми та шляхи їх вирішення

З 1985 р. взято курс на «прискорення», ставилося завдання: повернути виробництво обличчям до споживача і активізувати людський чинник. Прискорити соціально-економічний розвиток на основі впровадження досягнень НТР та переходу до ринкових відносин.

Ще 1985 р. прийнято постанову «Про заходи щодо подолання пияцтва та алкоголізму, викорінення самогеноваріння». Заборонялася продаж горілки, було вирубано безліч виноградників. Кампанія супроводжувалася інтенсивною пропагандою тверезості (через що М.Горбачов отримав прізвиська "Лимонадний Джо" або "мінеральний секретар").

Робітники отримали право обирати керівників підприємств, на підприємствах вводилось держрймання.

«Держприймання» — це перевірка якості та прийом готової продукції підприємства спеціальною державною комісією, його працівники не залежали від дирекції і не були матеріально зацікавлені у виконанні плану.

Боротьба з «нетрудовими доходами» була спрямована проти ділків «тіньової економіки». На практиці ж головними її жертвами виявилися колгоспники та городяни, що вирощували фрукти й овочі на продаж, кустарі, вуличні торговці.

Перші економічні заходи М. С. Горбачова не дали потрібного ефекту. Більш того, вони навіть погіршили економічну ситуацію: з січня 1987 починається спад виробництва, який так і не вдалося подолати. Сподіваючись на успіх реформ і збільшення цін на нафту, М. С. Горбачов став брати кредити у країн Заходу. Це призвело до різкого збільшення державного боргу. У цих умовах керівництво країни зробило спробу поєднати планові та ринкові механізми без зміни форм власності. До літа 1987 відомі радянські економісти Л. І. Абалкін, А. Г. Аганбегян, та ін. розробили проект програми перетворень, який передбачав:

розширення самостійності підприємств на принципах госпрозрахунку та самофінансування;

поступове відродження приватного сектору економіки;

відмова від монополії зовнішньої торгівлі; більш глибока інтеграція у світовий ринок;

скорочення кількості галузевих міністерств та відомств;

розвиток орендних відносин на селі.

1987 р прийнято Закон «Про державне підприємство (об'єднання)». Згідно з ним, на промислових підприємствах було введено принцип господарського розрахунку — право підприємства самостійно витрачати свій прибуток, що залишається після розрахунків з державою. Значно розширилося число підприємств, що мали право самостійного виходу на зовнішній ринок.

1987 набув чинності закон «Про індивідуальну трудову діяльність», згідно з яким допускалося індивідуальне підприємництво у сфері виробництва товарів народного споживання і побутового обслуговування.

Почали розвиватися орендні відносини. Було зроблено перші кроки в напрямку розвитку колективного, сімейного та інших видів підряду.

Уже в 1988–1989 рр. стало очевидним, що перебудова гальмує, а «прискорення» призвело до ще більшого спаду виробництва. У 1990 р. стагнація економіки переросла у затяжну кризу. Товарний голод, тотальний дефіцит посилювали соціальне напруження в суспільстві.

Суспільно-політичне та культурне життя

У січні 1987 р. на пленумі ЦК КПРС М. Горбачов висунув ініціативу з розвитку гласності і демократизації суспільства.

Демократизація — це здійснення самоврядування народу на основі активної та ділової участі трудящих у розв’язанні питань державного і суспільного життя, вдосконалення радянської виборчої системи, посилення контролю за діяльністю кадрів, поширення гласності, розвиток критики і самокритики.

Важливою подією в оновленні політичних структур суспільства стала XIX Всесоюзна конференція КПРС 1988р. Вона проголосила завдання утворення правової держави, забезпечення гарантій громадянських прав особи. В рішеннях конференції були важливі положення про необхідність політичної реформи, поширення «гласності».

“Гласність” — відкритість, пом’якшення цензури, можливість критики, можливість отримання більш правдивої інформації про діяльність державних та партійних органів, можливість говорити правду, не боячись наслідків, можливість узнати правду про минуле свого народу, відкрите обговорення історичного минулого і актуальних проблем сучасності у засобах масової інформації.

“Нове політичне мислення” у внутрішньополітичному житті означає:

- перебудову свідомості, психології мас, керівних кадрів;
- об’єктивність, самокритичність, сміливість у виборі нових шляхів розвитку;
- наполегливість, рішучість у практичних діях;
- дотримання “єдності слова і діла”;
- непримиренну принципову боротьбу з бюрократизмом;
- боротьбу з безвідповідальністю, оковамилюванням, консервативністю.

Подальший розвиток “перебудови” був неможливим без політичних реформ.

Проголошено завдання створення правової держави, парламентаризму, поділу влади, забезпечення гарантій громадянських прав особи.

Запроваджувався новий найвищий орган законодавчої влади — з’їзд народних депутатів СРСР, а також постійно діючий законодавчий орган — Верховна Рада СРСР, яка обиралася з депутатів з’їзду.

У 1989р відбулися перші вільні вибори народних депутатів, які:

- виявили чимало нових політичних лідерів;
- сприяли прискоренню політизації радянських людей.

У них взяли участь нові неформальні політичні організації, фронти і рухи, які виникли у багатьох республіках. Вони активно домагалися виборів на альтернативних засадах, реєстрації своїх кандидатів у бюлетенях для голосування.

В березні 1990 р. відбувся III з'їзд народних депутатів СРСР . Пряма телевізійна трансляція роботи з'їзду стала визначною суспільно-політичною подією і втіленням політики «гласності» На З'їзді сформувалась міжрегіональна депутатська група, яка відкрито стала в опозицію до компартії , її лідери - Андрій Сахаров, Гавриїл Попов, Анатолій Собчак та інші виступали за впровадження демократичних реформ..

З'їзд прийняв пакет конституційних доповнень, у тому числі й щодо всенародного обрання президента країни та скасування ст. 6 конституції СРСР. З'їзд обрав президентом СРСР М. Горбачова.

Почала складатися багатопартійна система.

З 1991 р. почалася офіційна реєстрація різних партій.

Внаслідок політики гласності відбувається лібералізація культурного життя:

1. У засобах масової інформації були викриті страшні злочини епохи сталінізму.
2. Друкувалися раніше заборонені твори.
3. Вперше були надруковані раніше заборонені твори О. Солженіцина, В. Войновича, В. Аксьонова та інших.
4. Митці стали незалежними від влади.
5. Були відновлені у громадянстві Г. Вишневська, М. Ростропович, В. Войнович, які в цей час перебували за кордоном.
7. У центральних журналах “Огоньок”, “Дружба народів”, “Новий мир” були опубліковані твори, в яких критично оцінено історію радянської держави:
 - А. Рибак “Діти Арбату”;
 - В. Гроссмана “Життя і доля”;
 - Д. Граніна “Зубр”;
 - А. Приставкіна “Ночувала золота хмаринка”.

8. Значно зросли тиражі газет, суспільно-політичних та літературно-художніх журналів.

Зрушення у зовнішній політиці . «Нове політичне мислення».

Головна її ідея полягала у визнанні того, що ядерна війна не може бути засобом досягнення політичних, ідеологічних і жодних інших цілей.

Почався активний переговорний процес. Ці переговори були успішними і продемонстрували можливість глибоких змін у радянсько-американських відносинах.

М. Горбачов зробив крок назустріч американцям і запропонував розпочати переговорний процес. На переговорах центральними були проблеми роззброєння. На зустрічах у верхах обговорювалися питання про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, обмеження і припинення ядерних випробувань, заборону хімічної зброї, скорочення звичайних озброєнь.

Почався процес роззброєння.

Закінчилася “холодна війна”.

Відбулося пом’якшення у відносинах між Сходом і Заходом.

Відмовились від твердження про поділ світу на дві суспільно-політичні системи - капіталістичну і соціалістичну.

Визнали світ єдиним і взаємозалежним.

Припинено інтервенцію в Афганістані. Виведення радянських військ із Афганістану почалося 15 травня 1988 р. і завершилося 15 лютого 1989 р.

Припинилося втручання СРСР у справи інших країн, що створило умови для вибору ними власного шляху розвитку.

У країнах Східної Європи відбулися революції, що привело до розпаду комуністичного блоку у Східній Європі, що сприяло відновленню і зміцненню демократії в Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Болгарії, Румунії.

Було врегульовано німецьку проблему. Відбулося об’єднання ФРН і НДР. Виникла єдина держава — Федеративна Республіка Німеччина.

Розширилися економічні зв’язки з усіма державами.

1990 р. М. Горбачову присуджено Нобелівську премію миру за новий зовнішньополітичний курс, що дістав назву “нове політичне мислення”.

Основні напрямки “нового політичного мислення»:

- 1) відбулося пом'якшення напруженості між Сходом і Заходом;
- 2) почався процес роззброєння;
- 3) припинилося втручання СРСР у справи інших країн, що створило умови для вибору ними власного шляху розвитку.

Економічні та соціально-політичні реформи

Економічна реформа - 1985р. – курс на прискорення соціально-економічного розвитку СРСР. Антиалкогольна компанія. Запровадили “Сухий закон”.

Система держриимання.

- 1987р. – реформа Рижкова-Абалкіна (самостійність, самоокупність, самофінансування):
 - переведення підприємств на госпрозрахунок
 - залежність заробітної плати від господарської діяльності
 - розвиток спільних з іноземцями кооперативних підприємств.
 - 1988р. – дозвіл оренди землі.
 - 1990р. – перехід до ринкової економіки: запровадження елементів ринкових механізмів за збереження державного сектору.
- Уже в 1988–1989 рр. стало очевидним, що перебудова гальмує, а «прискорення» призвело до ще більшого спаду виробництва. У 1990 р. стагнація економіки переросла у затяжну кризу. Товарний голод, тотальний дефіцит посилювали соціальне напруження в суспільстві.

Політична реформа - 1987р. – розвиток гласності й демократизація суспільства.

Створення комісії з вивчення сталінських репресій

Публікація досі заборонених художніх і публіцистичних творів

Запроваджувався новий найвищий орган законодавчої влади — з'їзд народних депутатів СРСР, а також постійно діючий законодавчий орган — Верховна Рада СРСР.

1989р. — I з'їзд народних депутатів СРСР. Формування Міжрегіональної депутатської групи, що виступила за демократичні реформи.

1990р. — запроваджено посаду Президента СРСР. На III з'їзді народних депутатів КПРС обрано першого президента — М. Горбачова.

Почала складатися багатопартійна система

Зрушення у зовнішній політиці . «Нове політичне мислення».

Головна ідея - ядерна війна не може бути засобом досягнення політичних, ідеологічних і жодних інших цілей.

Почався процес роззброєння.

Закінчилася “холодна війна”.

Відбулося пом'якшення у відносинах між Сходом і Заходом.

Припинено інтервенцію в Афганістані.

Розпаду комуністичного блоку у Східній Європі.

Було врегульовано німецьку проблему.

Розширилися економічні зв'язки з усіма державами.

1990 р. М. Горбачову присуджено Нобелівську премію миру.

Причини перебудови та її складові

На квітневому (1985 р.) пленумі ЦК КПРС Горбачов уперше заявив про «необхідність перебудови господарського механізму». У середині 80-х рр. вже очевидно була необхідність реформ у всіх сферах суспільного життя. Розпочатий в цей час процес оновлення одержав назву - **«перебудова»** - процес, розпочатий в квітні 1985 р. в СРСР спрямований на оновлення, модернізацію всіх сфер життя суспільства. Тому квітень 1985 р. вважається початком перебудови в СРСР.

Метою перебудови був перехід до демократичного соціалізму та ринкової економіки, що зумовлювалось низкою причин.

1. Науково-технічна відсталість країни порівняно з передовими західними країнами, що дедалі поглиблювалась.
2. Низькі темпи економічного розвитку.
3. Низька якість більшості вітчизняних промислових товарів.
4. Неспроможність забезпечити країну продуктами сільського господарства.
5. Нездатність режиму забезпечити більш-менш задовільний рівень життя для своїх громадян.
6. Нескінченні дефіцити найнеобхідніших продуктів і товарів.
7. Нещадне переслідування владою будь-яких форм дисидентства, інакомислення та опозиції.
8. Значне поширення корупції, соціальної апатії, пияцтва та інших негараздів у радянському суспільстві.
9. Відставання СРСР від провідних держав світу.

Економічна відсталість, недосконалість політичної системи, криза культури й духовного життя, соціальна незахищеність населення і зниження його життєвого рівня змусили М. Горбачова **взяти курс на оновлення життя країни, здійснювати в країні перебудови процеси.** Обіймаючи високі посади в партії та державі, намагався реформувати сталінську модель соціалізму і повернутися до “ленінських норм і принципів”, побудувати соціалізм “з людським обличчям”, здійснити лібералізацію і демократизацію суспільного життя в країні, дозволити плюралізм думок і переконань, розширити гласність.

Мета перебудови:

1. Зберегти радянську систему через її вдосконалення та оновлення.
2. Розкрити потенціал соціалізму, оновити його, встановити повне народовладдя формуванням громадянського суспільства і правової держави. ,
3. Побудувати суспільство, яке спирається на ефективну економіку, високі досягнення науки і техніки, культури, на демократизацію всіх аспектів суспільного життя.

4. Створити умови для активного творчого життя і діяльності людей.

Період перебудови мав декілька етапів.

1. «Стратегія прискорення розвитку» (1985–1986)

У квітні 1985 р. на Пленумі ЦК КПРС було проголошено курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни. Провідними його елементами було визначено

Заміна керівних кадрів

Антиалкогольна кампанія

Боротьба з «нетрудовими доходами»

Перетворення на початковому етапі не були системними і стосувалися передусім економіки (наведення елементарного порядку, зміцнення трудової та технологічної дисципліни, підвищення відповідальності кадрів тощо).

2. Власне Перебудова (1987 — весна 1990), який включав у себе

Реформу політичної системи

Скасування статті 6 Конституції СРСР 1977р

Економічні реформи

Головним засобом демократизації стала гласність - політика максимальної відкритості діяльності державних установ і свободи інформації.

15 березня 1990 р. була заснована нова посада: Президент СРСР. Першим і останнім Президентом СРСР став М. С. Горбачов.

У зовнішній політиці: «Нове політичне мислення»

Третій етап. Соціально-економічна і політична криза. Розпад СРСР (літо 1990–1991).

Етап відомий економічними програмами переходу до ринку

Грошовою реформою В. С. Павлова (1991)

Економічною кризою у 1991 році СРСР

Загостренням міжнаціональних відносин

Серпневим путчем (19-22 серпня 1991)

Остаточний розпад СРСР

Складові частини перебудови:

у внутрішньополітичній сфері — демократизація суспільного життя, етап гласності.

в економіці — введення елементів ринкових відносин; прискорення соціально-економічного розвитку країни на основі НТР.

у зовнішній політиці — відмова від надмірної критики так званого капіталістичного ладу, значне поліпшення відносин зі США та демократичними країнами Західної Європи, визнання загальнолюдських цінностей і глобальних проблем.

Реформування здійснювалося невдало, що спричинило погіршення життєвого рівня народу. Зросло невдоволення значних верств населення. У народу зникло почуття страху, розвинулося почуття національної гідності. Всі ці процеси привели до розпаду СРСР і утворення незалежних національних держав.

До початку 1990-х років Перебудова призвела до загострення кризи в усіх сферах життя суспільства, що спричинило ліквідацію влади КПРС і розпад СРСР.

Складові перебудови

1. Прискорення - прискорення соціально-економічного розвитку країни на основі НТР, введення елементів ринкових відносин (з 1985р).
2. Демократизація, гласність (суспільно-політичне життя).
3. Нове політичне мислення (зовнішня політика).

Антидержавний путч 1991 р. Розпад СРСР.

В березні 1991 р. було проведено всесоюзний референдум з питання збереження СРСР. Брати участь у ньому відмовились Грузія, Вірменія, Молдова та всі Прибалтійські республіки. Хоча більшість учасників референдуму

проголосувала за Союз, подальша його доля залишалась не визначено Радянська держава влітку 1991 р. опинилась на межі розвалу.

Останню спробу врятувати її мирним шляхом зробив М. Горбачов, запропонувавши проект нового союзного договору. Керівники республік повинні були підписати його наприкінці серпня 1991 р. в урядовій резиденції в Ново-Огарьово. Однак консервативне оточення президента вирішило повернути до диктатури сталінського типу.

Сформувалася група змовників — антиконституційний Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС). До його складу увійшло вісім осіб, серед яких були Голова Веховної Ради СРСР А. Лук'янов, віце-президент СРСР Г. Янаєв, прем'єр-міністр В. Павлов, голова КДБ В. Крючков, міністр оборони Д. Язов, міністр внутрішніх справ Б. Пуго. ДКНС заявив про свій намір відновити в країні порядок і не допустити розпаду СРСР.

Увечері 18 серпня на дачі в Криму був блокований Президент СРСР Михайло Горбачов. Його дачу в Форосі відвідали члени ДКНС і запропонували добровільно скласти із себе повноваження. Горбачов відмовився це зробити

Вранці 19 серпня 1991 р. по радіо та телебаченню було оголошено про хворобу Горбачова під час його відпочинку у Криму і перехід усієї повноти влади до Державного комітету з надзвичайного стану СРСР, в який увійшли змовники.

19 серпня 1991 року теле- і радіоканали передали повідомлення з Москви про створення Державного Комітету з надзвичайного стану (ДКНС) і звернення ДКНС до радянського народу. У зверненні путчисти оголосили про введення надзвичайного стану у деяких районах СРСР, припинення виходу більшості ЗМІ. Також віце-президент СРСР Янаєв, нібито через хворобу Горбачова, бере на себе обов'язки глави держави.

У «Постанові №1 ДКНС» було перераховано перелік заходів, якими мав бути збережений СРСР.

Оголошено недійсними закони та рішення органів влади та управління союзних республік, що суперечили законам СРСР. Це був сигнал Литві, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Молдові та Україні, котрі вже ухвалили Декларації про державний суверенітет.

Призупинялася діяльність політичних партій, громадських організацій та масових рухів, «що чинять перешкоди нормалізації ситуації» (таким визнали би, зокрема Народний Рух України, УНА-УНСО).

Реакція на заяву ДКНС у різних республіках була неоднаковою. Лідери Литви, Латвії та Естонії не визнали ДКНС не тільки тому, що він не відповідає Конституції СРСР, але й тому, що більше не вважали себе частиною Радянського Союзу.

Керівники Російської Федерації Борис Єльцин, Руслан Хасбулатов та Іван Сілаєв відразу зайняли чітку позицію — це «правий, реакційний, антиконституційний заколот». У зверненні «До громадян Росії» вони закликали громадян Росії дати гідну відповідь путчистам, неухильно виконувати закони і укази Президента Росії, а також терміново скликати надзвичайний З'їзд народних депутатів СРСР і надати на ньому слово Михайлу Горбачову.

Народний Рух України організував акції непокори ДКНС в Україні.

21 серпня у Москві, в тунелі на перетині вулиці Чайковського і Новий Арбат, юрба блокувала 8 БМП Таманської дивізії. При нервово-хаотичному маневруванні БМП загинули три особи: Дмитро Комар, Володимир Усов, Ілля Кричевський. До того часу підкорятися указам ГКЧП відмовилася більшість органів місцевої влади. Провал путчу став очевидним.

Вже на другий день путчу почалося братання військ з народом. На третій день — 21 серпня стало зрозуміло, що змова ГКЧП провалилася.

У Москву були введені війська і бойова техніка. 21 серпня близько 12 години кілька десятків танків наблизилися до Білого дому (уряду РРФСР). Колони демонстрантів вступили на Манежну площу. Вони несли гасла: «Фашизм не пройде!», «Волю!», «Язова, Пуго, Крючкова — під суд!». Демонстранти з криками «Фашист!» вигнали з площі лідера Ліберально-демократичної партії СРСР Володимира Жириновського. Далі демонстранти рушили до Білого дому.

Біля Білого Дому (уряду Росії) почався санкціонований мітинг, в якому взяло участь не менше 100 тисяч людей. Там до них вийшов президент РРФСР Борис Єльцин і з танка зачитав звернення до росіян. Створення ДКНС оголошувалося державним переворотом, а його члени — державними злочинцями.

Близько 14:00 ті, що зібралися біля Білого дому, почали спорудження барикад. Моссовет був узятий під охорону військ, що потім, на настійну вимогу депутатів, були евакуйовані. Увечері пройшли студентські демонстрації в центрі Москви.

Після цього були заарештовані Крючков, потім Язов і Тізяков. Вранці того ж дня у Кремлі був заарештований Янаєв. Пуго знайшли мертвим з вогнепальним пораненням у своїй квартирі (офіційна версія: самогубство).

Після спроби реакційних сил здійснити 19-21 серпня державний переворот врятування СРСР виявилось неможливим.

Причини розпаду СРСР:

- Унітарний характер СРСР (формально Радянський Союз був федерацією, але фактично - унітарною державою). Монополія на владу належала центру, що обмежувало права республік.

- Недоліки і помилки в національній політиці керівництва СРСР:

- курс на формування нової спільності - радянського народу, що на практиці виявлялося в тотальному зросійщенні, в обмеженні розвитку національних культур;

- невирішеність багатьох національних проблем (проблема кордонів, проблема депортованих народів та ін.).

- суперечливі непослідовні економічні реформи спричинили розбалансованість народного господарства, поглиблення економічної кризи.

- процеси демократизації і гласності сприяли зростанню національної свідомості й активізації національно-визвольних рухів.

- ослаблення в процесі перебудови центральної влади, КПРС, які забезпечували єдність СРСР.

Після провалу перевороту республіки проголосили свою незалежність.

9 вересня 1991 р. було офіційно визнано незалежність Литви, Латвії і Естонії. Проте М. Горбачов та його найближче оточення прагнули зберегти Союз від подальшого розвалу. 14 листопада в Ново-Огарьово сім республік (Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, РРФСР, Таджикистан, Туркменістан) заявили про намір створити конфедеративний Союз Незалежних Держав (СНД).

Загальна економічна і політична криза супроводжувалася боротьбою народів СРСР за звільнення з-під опіки Москви. Найактивнішими були республіки Прибалтики. Там ще у 1988 р. виникли могутні національні організації -

Народний фронт Естонії, литовський «Саюдіс» («Єдність»), Народний фронт Латвії, які вперше аргументовано заговорили про вихід із Радянського Союзу.

У листопаді 1988 р. Верховна Рада Естонської РСР проголосила державний суверенітет Естонії. Це був, по суті, початок кінця Союзу.

У лютому 1990 р. «Саюдіс» переміг на виборах у Литві. Наступного місяця Верховна Рада Литви оголосила відновлення державної незалежності своєї країни.

Створення СНД

Щоб зупинити процес стихійного розпаду союзних структур, не допустити пролиття крові, 8 грудня 1991 р. керівники Росії, України та Білорусі заявили про те, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування». Президенти Росії й України Борис Єльцин і Леонід Кравчук та голова Верховної Ради Білорусі Станіслав Шушкевич у Біловезькій Пущі (Білорусь) підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Співдружність Незалежних Держав, СНД — регіональна міжнародна організація, до якої входять деякі пострадянські країни.

21 грудня 1991 р. в Алма-Аті до СНД приєднались Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан.

У 1993 р. до СНД увійшла Грузія. Отже, в СНД опинились усі республіки колишнього СРСР, крім Прибалтійських. Угода про СНД втілювала у собі прагнення нових незалежних держав Цивілізовано «розлучитися» і тому була швидше політичною декларацією, аніж реальним договором.

25 грудня 1991 р. Горбачов заявив про свою відставку з посади президента СРСР і про зняття з себе повноважень Верховного головнокомандувача збройних сил СРСР. Наступного дня одна з палат Верховної Ради колишнього СРСР, яку вдалося зібрати - Рада республік - прийняла формальну декларацію Щодо припинення існування СРСР.

Після того, як СРСР припинив своє існування, а його колишні республіки здобули незалежність, їх народи приступили до вирішення трьох доленосних історичних завдань: створення незалежних держав; знищення тоталітаризму; реформування комуністичного способу виробництва, заснованого на

централізованому адміністративному управлінні, на засадах свободи економічної діяльності і ринкового регулювання виробництва.

Україна є співзасновницею СНД, але Статут організації Україною досі не ратифіковано, тому формально Україна залишається лише спостерігачем і не є членом СНД. 14 серпня 2008 року парламент Грузії прийняв рішення залишити СНД, і, згідно зі Статутом СНД, 18 серпня 2009 року Грузія офіційно перестала бути членом Співдружності. 19 березня 2014 року Україна оголосила про початок процедури виходу з СНД.

Антидержавний путч 19-21 серпня 1991 р. Розпад СРСР.

Антиконституційний Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС), який заявив про свій намір не допустити розпаду СРСР.

Горбачову запропонували добровільно скласти із себе повноваження.

У Москву були введені війська і бойова техніка.

Після провалу перевороту республіки проголосили свою незалежність.

8 грудня 1991 р. керівники Росії, України та Білорусі заявили про те, що «Союз РСР припиняє своє існування» і підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). 1991 р. до СНД приєдналися Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. У 1993 р. до СНД увійшла Грузія.

Причини розпаду СРСР:

- Недоліки і помилки в національній політиці керівництва СРСР
- курс на формування нової спільності - радянського народу, що на практиці виявлялося в тотальному зросійщенні
- суперечливі непослідовні економічні реформи
- процеси демократизації і гласності сприяли зростанню національної свідомості й активізації національно-визвольних рухів.
- ослаблення в процесі перебудови центральної влади, КПРС, які забезпечували єдність СРСР.